

Invenție sau imaginație? Reprezentări ale României în Occident

Radu Cinpoes

Relația între civilizația vest europeană și est (fie el Orientul îndepărtat sau estul european) s-a constituit de-a lungul timpului într-o gamă vastă de ansambluri discursive și contra-discursive, în încercarea de a rezolva tensiunea dintre diferitele (și cel mai adesea competitive) percepții și construcții identitare. Teoriile post-colonialiste au încercat să aducă ceva lumină în această problemă, evidențiind modul în care imperialismul european a influențat (și continuă să o facă¹), în mod fundamental, culturile populațiilor colonizate. Post-colonialismul se constituie într-o construcție vastă, care include noțiuni precum „cultură”, „identitate” „imaginar” și „expresie”. Acesta are ca obiect procesul dinamic de dominație culturală a imperialismului vest-european, început odată cu colonizarea Orientului, proces care continuă în pofida independenței politice a fostelor colonii. Influența imperialismului se manifestă pe două nivele: în primul rând, prin impunerea unui sistem de valori european culturilor „colonizate” și, în al doilea rând, mai direct, acționând ca forță inhibitorie asupra „producțiilor culturale ale populației <colonizate>”, care nu corespund unui criteriu valoric <universal> (din punctul de vedere al <colonizantului>”).²

Dominația culturală reprezintă elementul-cheie care guvernează felul în care Orientul a fost abordat și apropiat de către civilizația occidentală. Din acest punct de vedere, cultura și literatura au fost folosite pentru crearea unui șir de stereotipuri mentale menite să contureze imaginea estului. Această standardizare culturală s-a cristalizat într-un corp de idei recurente esențializate, care reprezintă, acum, trăsăturile caracteristice ale imaginarului despre orientali și Orient.

¹ Din acest punct de vedere, unii critici consideră că teoria post-colonialistă s-ar limita doar la analiza perioadei ulterioare câștigării independenței de către fostele colonii și nu chiar din momentul colonizării. Această opinie reflectă, însă, doar o realitate politică. Confuzia vine – așa cum remarcă Bill Ashcroft, unul dintre teoreticienii post-colonialismului – din similaritatea între deconstrucția post-modernistă a discursului centralizat, logocentric al culturii europene și proiectul post-colonial, care urmărește demolarea binarismului Centru / Margine specific discursului imperialist (Ashcroft, Bill; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen, ed. *The Post-colonial Studies Reader*, London, Routledge, 1995, p.117).

² Mitul universalității reprezintă un mijloc de control al imperialismului asupra textului post-colonial, care funcționează pe baza presupuziției că „European” înseamnă „universal”. Această ecuație – observă Chima Achebe – este falsă, deoarece se bazează pe un concept șubred – acela al universalității condiției umane – în timp ce chiar trăsăturile (aparent) esențiale ale vieții umane se dizolvă într-o rețea nesfârșită de determinări provizorii și specifice (Achebe, Chima, *apud*. Ashcroft, Bill, *op.cit.*, p.55).

Există, însă, o diferență fundamentală (care face obiectul studiului lui Edward Said, *Orientalism*) între est / Orient – ca realitate geografică, istorică și culturală – și „Orientalism”, care reflectă doar percepția și construcția occidentală a acestei realități – alteritate absolută – construită folosind un sistem de referință centrat pe sine. Imaginarul creat de discursul literar occidental despre „Celălalt” poartă, astfel, „amprenta” Sineului. Cu alte cuvinte, vestul nu vorbește despre Orient, ci despre felul în care civilizația occidentală îl vede. Construcția imaginii imaginare este legată de societate, tradiție, credințe etc. Prin urmare, chiar cea mai onestă încercare de obiectivitate a unui scriitor este sortită eșecului, deoarece acesta poartă inevitabil bagajul culturii sale în încercarea de a-l portretiza pe „Celălalt”.³

Reprezentarea (la care ne vom referi implicit și mai târziu) „Celuilalt” este un concept utilizat adesea în teoria post-colonialistă. În dinamica relațiilor dintre Centru / Sine / Europa imperialistă și Margine / Alteritate / Orient, reprezentarea poate opera la mai multe nivele. În primul rând, ea reflectă imaginile construite ale Europei despre Sine (ca superioară) și despre Celălalt (ca inferior). Percepția Celuilalt de către occidentali, este filtrată printr-un sistem de referință raportat la sine și reprezintă, în fapt, temeri și dorințe „mascate” în cunoaștere „științifică” și „obiectivă”.⁴ În al doilea rând, reprezentarea arată imaginea alterității despre Europa (ca forță inhibitorie) – și despre sine. Imaginea alterității despre sine este modificată în mod negativ, prin presiunea controlului imperialist, contribuind la influența pe care centrul o are asupra marginii.⁵

În ceea ce privește construirea imaginii imaginare occidentale despre Balcani⁶ lucrurile nu se prezintă în mod diferit față de Orient. O mare parte dintre critici consideră discursul cu privire la relația dintre vest și Balcani drept o variantă a orientalismului.⁷ Părerile sunt, însă, împărțite, așa că vom încerca o analiză a acestei chestiuni, bazându-ne în principal pe două studii: *Inventing Ruritania. The Imperialism of Imagination* al Vesnei Goldsworthy și cel al Mariei Todorova –

³ Said, Edward, *Orientalism*, London, Penguin Books, 1978, p.205.

⁴ Ashcroft, Bill, *op.cit.*, p.85.

⁵ Și din acest punct de vedere, dominația intelectuală asupra națiunilor post-coloniale nu s-a încheiat. A alege să-ți reprezinti cultura autohtonă în limba „colonizatorului” (așa cum este cazul multora dintre fostele colonii ale Franței sau Imperiului Britanic) nu este, în fond, - așa cum observă John Yang – decât o altă formă de colonizare (Yang, John, *Representation and Resistance: A Cultural, Social and Political Perplexity in Post-Colonial Literature*); pentru amănunte, vezi adresa : <http://www.scholars.nus.edu.sg/landow/post/poldiscourse/yang/1.html>, 25/05/2002, p.2.

⁶ Deși termenul „Balcani” și derivatele sale au fost folosite local (cu o mai mică sau mai mare strictețe geografică) de către popoarele din vecinătatea Munților Balcani, sensul lor s-a lărgit (mai ales în accepția Europei de vest) ajungând să fie utilizat cu referire la noile națiuni născute în acea parte a Europei după Primul Război Mondial. Prin folosirea acestor termeni, ne vom referi în cazul de față nu la realitatea geografică pe care o semnifică, ci la spațiul cultural pe care Balcanii îl acoperă în imaginarul occidental.

⁷ Milica Bakić-Hayden introduce chiar termenul „nesting orientalism” (orientalism în față), afirmând că balcanismul și orientalismul sunt variante ale aceluiași tip de discurs (apud. Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford, Oxford University Press, 1997, p.11).

Imagining the Balkans. Întrebarea care se naște chiar din titlurile acestor lucrări este următoarea: sunt Balcanii o invenție a Occidentului (o creație fictivă), sau sunt doar „imaginați”⁸ de către acesta? Sunt Balcanii – așa cum apar în percepția Occidentului – parte integrantă a Europei, sau sunt văzuți ca alteritate absolută și își găsesc mai bine locul într-un discurs orientalist?

În opinia Mariei Todorova, Balcanii au făcut dintotdeauna parte din Europa. Separarea Europei în est și vest nu este decât o reorientare geografică a diviziunii nord / sud, de care se fac răspunzători filosofi secolului al XVIII-lea. Această mutație s-ar fi produs datorită dezvoltării economice mai lente a estului. Astfel, Balcanii au ajuns să fie asociați cu înapoierea industrială, lipsa instituțiilor și a relațiilor sociale tipice capitalismului occidental și o cultură caracterizată de irațional și superstiții, nemarcată de Iluminismul vest-european. În ciuda acestor factori, concluzia Mariei Todorova este că Balcanii au fost „imaginați” de către Occident nu ca alteritate absolută, ci, mai curând, ca „alter-ego”, legat inextricabil de Europa, în ciuda faptului că au rămas depozitarii frustrărilor și tensiunilor europene.⁹

Abordarea Vesnei Goldsworthy oferă o perspectivă diferită asupra felului în care s-a creat imaginarul occidental cu privire la Balcani. Examinând cu atenție literatura de ficțiune despre Balcani produsă în vest, autoarea descoperă o întreagă gamă de stereotipuri culturale care au influențat felul în care s-au format (pre)concepțiile auto-numitei „Europe civilizate” despre est. Astfel, discursul literar abundă în imagini exotice, spații escapiste, condescendență și admirație arogantă față de sălbăicia oamenilor (elemente exploatate din plin de romanul gotic provenind mai ales din țările anglofone), imagini care au condus la crearea unui adevărat „mit” al Balcanilor. Sunt inventate, astfel, nu numai clișee culturale, ci chiar teritorii fictive (regatul Ruritaniei). O lume plină de superstiții, demoni și primitivism: aceasta este imaginea Balcanilor care a capturat imaginația călătorilor și a cititorilor occidentali și care a marcat fundamental felul în care această parte a Europei a fost privită de atunci.

Aceeași atitudine a Occidentului față de Balcani persistă chiar și în zilele noastre: percepția predominant de dreapta este aceea a unor Balcani care seamănă cu o boală contagioasă, o infecție a Europei care ar trebui lăsată să coacă în izolare, în timp ce opinia de stânga – inconștient neo-colonială – sugerează – în opinia

⁸ Sensul dat de Todorova termenului „imaginat” este cel introdus de Benedict Anderson, conform căruia orice comunitate este „imaginată”, deoarece comunitatea funcționează fără ca vreun membru al ei să-i poată cunoaște pe toți ceilalți indivizi care fac parte din ea. Comunitatea există astfel numai în plan imaginar. Fiecare comunitate este nu numai „imaginată”, ci și limitată de contexte diferite istorice, culturale, geografice etc. „Imaginat” reprezintă, prin urmare, mai degrabă „creat” decât „fabricat” (Anderson, Benedict, *Imagined Communities*, London, Verso, 2nd ed.). Conform aceluiași raționament, identificarea cu o comunitate implică o trăsătură pozitivă (ce sunt Eu) și una negativă (ce nu sunt Eu și ești Tu – alteritatea). Prin urmare, atât Sinele cât și Alteritatea sunt rezultatele aceluiași proces de „imaginare”.

⁹ Todorova, Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford, Oxford University Press, 1997, p. 11, 188.

Vesnei Goldsworthy – rezolvarea conflictelor balcanice de către puterile „mature și responsabile” prin stimularea cu ajutorul „unui par și a câtorva morcovi”.¹⁰

Receptarea României de către Occident nu este o excepție de la discursul stereotipic și generalizant. Indiferent dacă mărturiile călătorilor străini despre România sunt binevoitoare sau nu, rămâne același aer de superioritate condescendentă. Harry de Windt, autor al unui roman de călătorie de la începutul secolului XX, vorbește în termeni laudativi despre impresiile și experiențele sale din București, sau așa cum îl numește el – „Parisul Balcanilor”, apreciindu-i frumusețea, bogăția, calitatea locuitorilor: „Acesta [Bucureștiul] poate fi într-adevăr numit, fără teamă de exagerări, un Paris în miniatură [...] pentru că primul lucru care sare în ochi unui străin este strălucirea și buna dispoziție de pe străzi, opulența, nu numai în viața de zi cu zi a oamenilor, ci și în clădirile publice sau private, hoteluri și magazine”.¹¹ Nu trebuie uitat, însă, faptul că titlul romanului său este: *Through Savage Europe* (Prin Europa sălbatică).

O analiză mai atentă a receptării României de către Occident o face și Lucian Boia, în *Istorie și mit în conștiința românească*. Examinând scrierile unor autori străini din diferite perioade (Paul Morand – din 1935, Olivia Manning – din 1960, Emmanuel Carrère – din 1990, sau Renaud Camus – din 1991) istoricul ajunge la o concluzie similară: „România le apare ca o țară parțial integrată civilizației europene, o țară de margine, cu un fond încă pronunțat de primitivism, amalgam ciudat de viață modernă citadină și de supraviețuiri rustice. [...] Încă o dată, este vorba de perceperea României, în bine sau în rău, puțin importă, ca un spațiu de sensibilă alteritate, aflat în afara civilizației europene normale”.¹²

O posibilă reconciliere între Vest și Est ar trebui să ia în considerare conceptul de ambivalență al lui Iver B. Neumann¹³ pentru a rezolva tensiunea dialectică dintre Sine și Alteritate. Aceasta ar presupune recunoașterea de către ambele părți a existenței unor modele identitare diferite și negocierea între discursul Occidentului ca Sine față de Alteritate / Est, pe de o parte, și discursul Estului ca Sine în raport cu Alteritatea / Vestul.

¹⁰ Goldsworthy, Vesna, *Inventing Ruritania. The Imperialism of Imagination*, New Haven and London, Yale University Press, 1998, p. xi.

¹¹ de Windt, Harry, *Through Savage Europe*, London, T. Fischer Unwin Adelphi Terrace, lipsește anul publicației, p. 247-248 (traducerea noastră).

¹² Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, ed. II, București, Editura Humanitas, 2000, p. 278, 280.

¹³ În *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation* (Manchester, University Press, 1999), Iver B. Neumann discută conceptul de ambivalență. Astfel, formarea identității este explicată pornind de la perechea conceptuală sine / alteritate, în cadrul căreia există întotdeauna tensiunea dintre faptul că – în cazul Europei – discursul identitar al Occidentului, centrat pe sine și privind Europa de Est ca alteritate intră în competiție cu cel al Estului ca sine și care vede Europa de Vest ca alteritate.

Invention or Imagination ? Western representations of Romania

This paper attempts to offer a theoretical perspective on the way Western Europe's imaginary about Romania – and the Balkans, in general – (and establishing its connection with the post-colonial discourse) has been constructed. Identifying an orientalist tendency of the Western narratives about the Balkans, the study examines two different views on the issue (those of Maria Todorova and Vesna Goldsworthy). The aim of this analysis is to show the fact that the Western perception of the Balkans is based on an imaginary which is “invented” (as Goldsworthy claims) and not “imagined” (Todorova's opinion).